

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

RISTO ALAPURO

Socialvetenskaperna möter historieforskningen

Historia och samhällsvetenskap

När man försöker reda ut samhällsvetenskapernas inverkan på historieforskningen i Finland under 1960-talet och de följande decennierna, är det som att samtidigt försöka träffa två rörliga mål. Lika litet som man kan fästa samhällsvetenskaperna som en fast jämförelsepunkt i förhållande till historien kan man göra det motsatta. Det finns ingen historieforskning som skulle ha förblivit likadan och tagit emot impulser från samhällsvetenskaperna och i synnerhet finns det ingen monolitisk sociologi, för att inte tala om en klart avgränsad samhällsvetenskap, som skulle ha befruktat historieforskningen. Receptionen av sociologiska element berodde på hurdan sociologi som fanns att tillgå vid olika tidpunkter och på mottagarens egen uppfattning av historieforskningen. Utgångspunkten var inte heller nödvändigtvis att medvetet låna, eller att tillägna sig drag direkt från sociologin. Det var fråga om en sådan indirekt påverkan, när historien definierades som en av samhällsvetenskaperna. Perspektivet på historieforskningen förändrades, men förändringen kunde stanna på en synnerligen allmän nivå. Det förelåg också skillnader i fråga om lånens intensitet; den varierade från principiella ställningstaganden till forskningspraxis.

Författaren till denna översikt, Risto Alapuro (f. 1944), är Finlands ledande historiska sociolog. Han verkade som professor vid Jyväskylä universitet 1987–1991, som professor i sociologi vid Helsingfors universitet 1991–2010 och som akademiprofessor vid Finlands Akademi 2005–2009. Han har skrivit ett stort antal vetenskapliga böcker och artiklar. Bland dessa kan nämnas monografierna *Suomen älymystö Venäjän varjossa* [Finländska intellektuella i Rysslands skugga] (1997), *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933* [Finlands födelse som lokal företeelse] (1994), *State and Revolution in Finland* (1988) samt *Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilaslaike ja kansa 1920–1930-luvulla* [Akademiska Karelen-Sällskapet. Studentrörelsen och folket på 1920- och 1930-talen] (1973). Red. ann.

Trots de olika sätt på vilka historieforskningen närmade sig (de andra) samhällsvetenskaperna från 1960- till 1980-talet, finns det ett gemensamt drag. Det var en medveten användning i historisk analys av teoretiskt laddade begrepp, med sina många implikationer t.ex. för uppställandet av forskningsfrågor och inställning till jämförelser. Detta grepp avvek från huvudlinjen, där det inte fanns mycket utrymme för teoretiserande.

Goda råd

De första forskarinläggen om relationerna mellan historien och samhällsvetenskaperna framfördes i mitten av 1960-talet.¹ I den modernisering som tog hela samhället i sitt grepp höll samhällsvetenskaperna och särskilt sociologin på att överta historiens plats som förändringens skildrare, förklarare och uttolkare. Historieskrivningen hade ”uttunnats”² uttryckligen i sin samhällshistoriska del jämfört med tiden före andra världskriget. Sociologin var en modevetenskap, som föreföll att ha en slagkraft trots att dess förändringsanalyser saknade ett historiskt perspektiv. Å andra sidan fanns det i studenternas och resten av den unga intelligentsans kulturradikalism en responsivitet för historiska perspektiv; till detta anslöt sig ett intresse för nyvärnsterns historieteorier och för Marx och arvet från honom. Under denna brytningsperiod omvärderade man också de stora linjerna i det nära förflutna, inte minst de som anslöt sig till självständigheten och inbördeskriget. Därtill kom att det fanns mångfald fler studenter som sög i sig tidens fartfyllda flykt, också i de samhällsvetenskapliga fakulteterna. Speciellt vid en av dem, samhällsvetenskapliga fakulteten i Helsingfors, stod historien i direkt kontakt med samhällsvetenskaperna i form av ämnet politisk historia.

1. Diskussionen på 1960-talet och de tidiga replikerna i det första skedet av diskussionen har på ett belysande och heltäckande sätt presenterats av Aino Sinnemäki i 'Ainutker-taisia yksilöitä ja toistuvia argumentteja – sosiologian ja historian välisistä suhteista', Marja Andersson, Anu-Hanna Anttila & Pekka Rantanen (toim.), *Kahden muusan palveluksessa. Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat* (Turku 2005), s. 54–60, 63–64. Om inledningsskedet se även Antti Saloniemä, 'Historia ja sosiologia, tehtävä ja metodi. Kahden tieteen suhteesta 1940-luvulta 1960-luvun ensipuoliskolle', Pekka Ahtiainen, Teuvo Rätty, John Strömberg & Jukka Tervonen (toim.), *Historia, sosiologia ja Suomi. Yhteiskuntatutkimus itseymmärryksen jäljillä* (Helsinki 1994), s. 47–64 och Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, 'Traditio vai muutos? Historian ja sosiologian vaikea veljeys', Ahtiainen et al. (toim.), *Historia, sosiologia ja Suomi*, s. 7–10.
2. Pauli Kettunen & Kimmo Turunen, 'Elintilan etsintää: näkökohtia poliittisen historian historiasta Suomessa', *Historiallinen Aikakauskirja (HAik)* 74 (1976), s. 244.

Det säger mycket om samhällsvetenskapernas starka ställning i 1960-talets atmosfär, att de första forskningsinläggen som propagerade samhällsvetenskapliga perspektiv kom från sociologer.³ Frågan gällde framför allt vad historien kunde lära sig av sociologin och först sekundärt om impulser i motsatt riktning. Meningsutbytet mellan den unge samhällsvetaren Jaakko Blomberg och den centrala – och på ett ovanligt sätt teoretiskt inriktade – historikern Pentti Renvall i *Sosiologia* 1966 är betecknande.⁴ I sin recension av Renvalls historiska metodbok *Nykyajan historianitutkimus*⁵ var det Blomberg som gick till angrepp och Renvall som fick försvara sig. I sociologin betraktades den kausala analysen som en självklar metodologisk princip, utforskning av orsak och verkan och letandet efter lagbundenheter. Blomberg kritiserade Renvall för att underskatta kausala förklaringar och förneka allmänna lagbundenheter. ”Det finns företeelser som inte på ett historiskt tillfredsställande sätt kan förklaras enbart med en final modell.” Detta var en hänvisning till ett karakteristiskt drag i Renvalls historiska tänkande, vars särdrag var konstruktionen av historiska strukturhelheter. Med deras hjälp försökte han nå det meningsfulla i människans handlande. Blomberg hävdade att inkluderandet av lagbundenheter i historien med tiden skulle utplåna gränsen mellan sociologi och historia, och det ”var redan dags att så skedde”. ”Natur- och samhällsvetenskaperna strävar efter generaliseringar, efter att formulera allmänna lagar och teorier. Varför skulle historien inte sträva mot samma mål?”⁶

Redan föregående år hade Juhani Tauriainen på samma sätt hävdad, också han i *Sosiologia*, att vid granskning av orsaksrelationer skulle sociologins formella principer, företeelsernas definition ”i allmänna termer”, d.v.s. en noggrann begreppsanalys och letandet efter lagbundenheter vara nyttiga inom historieforskningen. ”Teorin skapar allmänna ramar för forskningen och underlättar de processer som leder fram till vissa hypoteser. [...] Också i historiska undersökningar vore det motiverat att sträva efter att formalisera referensramar, där varje

3. Det enda undantaget torde vara Osmo Apunens artikel från år 1965 (se nedan).

4. Jaakko Blomberg, 'Historia ja sosiologia', *Sosiologia* 3 (1966), s. 39–42; Pentti Renvall, 'Historiantutkimuksen ominaisuusteesta', *Sosiologia* 3 (1966), s. 77–83; Jaakko Blomberg, 'Eriäviä mielipiteitä', *Sosiologia* 3 (1966), s. 83–85.

5. Pentti Renvall, *Nykyajan historianitutkimus* (Porvoo – Helsinki 1965).

6. Blomberg, 'Historia ja sosiologia', s. 42, 42, 39 (citaten i denna ordning).

undersöknings grundbegrepp och de antaganden som gäller relationerna mellan begreppen skulle formuleras preliminärt.”⁷ Tauriainens förslag var mindre imperialistiskt än Blombergs. Han dryftade utnyttjandet av sociologiskt vetande uttryckligen i ekonomisk historia och socialhistoria, som på samma sätt som sociologin i hög grad undersökte olika befolkningsgrupper – deras karaktär, numerära förhållanden, förändringar, struktur och inbördes relationer. Grundkonstellationen var ändå densamma: historikerna skulle göra klokt om de gick in för kausal analys och den generaliserande teoretiska modell som anslöt sig till den.

Närkamp

I dialogen erbjöds historikerna en sociologi som senare kallades positivistisk. Tecken på att motparten var redo att lyssna till denna utmaning fanns åtminstone från 1966 framåt. Temat på den nordiska historiska metodkonferensen var den då ”aktuella” frågan om ”Historiens ställning i samhällsforskningen”.⁸ I Finland framträdde landets ledande sociolog Erik Allardt som en centralgestalt. Han höll samma år, men efter Blombergs och Renvalls diskussion i *Sosiologia*, en inledning i Historiska föreningen (Historiallinen Yhdistys, alltså inte i den mera prestigefyllda föreningen Finska Historiska Samfundet) med titeln ”Hur historieforskningen och sociologin kan bistå varandra”. Den uppsats som inledningen byggde på publicerades i *Historiallinen Aikakauskirja*. I fråga om sociologin var Allardts budskap i hög grad detsamma som det som hans sociologkolleger förde fram. I sociologin strävade man att formulera teorier som förenade allmänna, till sin natur kausala lagbundenheter (ju osäkrare människorna är beträffande sin sociala ställning, desto mer benägna är de att delta i penningspel) som förenas till system av propositioner; enskilda företeelser förklaras genom hänvisningar till allmänna lagbundenheter. Inom historieforskningen var målsättningen att påvisa hur separata händelser bands samman till något slags funktionella helheter – en tanke som Allardt anammat från Pentti Renvalls inlägg, i vilket han betonade strukturhelheter i polemiken i *Sosiologia*: ”i historien försöker man påvisa hur

7. Juhani Tauriainen, 'Sosiologia ja yhteiskuntahistoria', *Sosiologia* 2 (1965), s. 113.

8. Dag Lindberg & Per Schybergson, 'Tuusulan pohjoismainen metodikonferenssi', *HAik* 66 (1968), s. 375. Se även *Historisk Tidskrift för Finland (HTF)* 86 (1967), s. 371–390.

separata händelser och företeelser bildar grunden för aktiviteter, val och motiv”.⁹

Detta innebar emellertid inte en oförsonlig motsättning. På ett för honom typiskt sätt hävdade Allardt att båda behövdes. Han förordade hybrider, undersökningar som placerade sig i terrängen mellan historia och sociologi. Sociologisk teori och propositioner kunde vara till nytta i historieforskningen. ”Det är t.ex. sannolikt att den teoribildning som i den politiska sociologin behandlar massrörelser och konflikter kunde vara till hjälp när en historieforskare försöker få grepp om händelserna 1918. [...] Vad jag kan förstå skulle en sådan användning av sociologiska teorier inte på något sätt föröda eller förminska historiens särprägel.” Historien kunde åter vara till nytta för sociologin genom att erbjuda material och pröva de allmänna lagbundenheternas gränser, med andra ord påvisa propositionernas tidsbundenhet.¹⁰

Allardts dåvarande uppfattning om sociologin är inte längre självklar, men hans tanke om en förnuftig användning av sociologiskt vetande i historieforskningen är fortfarande träffande. En stor del av den sociologiska historien eller av den komparativa historien utnyttjar olika slag av (sociologiska) teorier, men strävar efter att beakta de tidsgränser som de är underkastade.¹¹

Allardt uppträdde också som inbjuden på ett historikerforum i arbetet *Oman ajan historia ja politiikan tutkimus* (1967). Boken förenade redan i titeln historien med ett samhällsvetenskapligt område. De inbjudna författarna omfattade förutom historieforskare två sociologer (Erik Allardt och Paavo Seppänen) och två politologer (Pertti Pesonen och Onni Rantala). Av dem fortsatte särskilt Allardt dialogen i artikeln ’Historialliset murrokset ja läpimurrot politiikan sosiologiassa’. Han försökte belysa inbördeskriget i England 1642–1651 både som ett historiskt och ett sociologiskt problem och påvisa skillnaderna i infallsvinklar

9. Erik Allardt, ’Historian ja sosiologian suhde’, *HAik* 64 (1966), s. 201–202.

10. Allardt, ’Historian ja sosiologian suhde’, s. 205–206 (cit.)

11. Se Kari Teräs, ’Suhtautuvatko historiantutkijat teorioihin välineellisesti?’, Andersson et al. (toim.), *Kahden muusan palveluksessa*, s. 138–145; Anu-Hanna Anttila, ’Miten sosiologisia teorioita käytetään historiallisen sosiologian tutkimuksissa?’, Andersson et al. (toim.), *Kahden muusan palveluksessa*, s. 101–134; Hannu Ruonavaara, ’Millä tavoin sosiologia voi olla historiallista?’, Andersson et al. (toim.), *Kahden muusan palveluksessa*, s. 81–100.

på samma grund som i den text som han föregående år publicerat i *Historiallinen Aikakauskirja*.¹²

Diskussionen mellan Allardt och historikerna fortsatte. År 1968 var han tillsammans med Georg Henrik von Wright inledare vid den nordiska historiska metodkonferensen, som detta år behandlade ”Historiska förklaringar”. Enligt konferensrapporten hörde förhållandet till samhällsvetenskaperna och särskilt till sociologin just då till de också allmänt mest givande diskussionsämnena bland historikerna.¹³ Två år senare intog Allardt en ny, sensitivare ställning till historien i artikeln ’Om modeller för studiet av nationsbyggnad’: det var fråga om ”ett interdisciplinärt forskningsområde, som sysselsatte historiker, statsvetare, sociologer och ekonomer”.¹⁴ Artikeln speglade en bredare förståelse för sociologins fält och en reträtt från kausalanalysens ideal. Artikeln publicerades dessutom på ett historikerforum, *Historisk Tidskrift för Finland*.

Till bilden hör ytterligare att den metodologiskt intresserade docenten i allmän historia Pekka Suvanto besvarade Allardts dryftningar i *Historiallinen Aikakauskirja*. Han hävdade uppbyggande att de metodologiska skillnaderna mellan historia och sociologi var mindre än Allardt hade förmodat.¹⁵ Visserligen hade Suvantos tanke att också sociologerna då de byggde upp generaliseringar och på dem grundade teorier blev tvungna att beakta deras eventuella begränsningar i tid och rum funnits i Allardts synsätt. Men Suvanto betonade dessutom att också historiker använde allmänna begrepp, om också inte så strikta att man med deras hjälp kunde skapa propositioner och på dem byggda system – sådana återkommande händelser och beskrivande begrepp som revolutioner, krig eller folkvandringar. Kommentaren relativiserade skillnaden i begreppsanvändningen hos sociologer och historiker.

Vid ingången till 1970-talet hade nyfikenheten inför samhällsvetenskaperna tagit formen av en dialog om historiens metodologi. Någon

12. Erik Allardt, ’Historialliset murrokset ja läpimurrot politiikan sosiologiassa’, *Oman ajan historia ja politiikan tutkimus* (Helsinki 1967), s. 77–92.

13. Lindberg & Schybergson, ’Tuusulan pohjoismainen metodikonferenssi’, s. 377–378; jfr Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaisen historiankirjoitukseen* (Helsinki 1996), s. 127.

14. Erik Allardt, ’Om modeller för studiet av nationsbyggnad’, *HTF* 56 (1970), s. 43–50 (cit. 43–44).

15. Pekka Suvanto, ’Sociologian ja historian suhde’, *HAIK* 66 (1968), s. 5–19.

inverkan kunde dock inte urskiljas inom den empiriska forskningen. Inom den ekonomisk-sociala sektorn använde man nog samma kvantitativa metoder som i sociologin men det var i högre grad – trots Juhani Tauriainens förslag – fråga om paralleller än om tillämpning av sociologi. Men denna blotta parallellitet kan förklara varför ekonom- och socialhistorikerna inte deltog i metoddebatten; de såg kanske inte något behov av det. Inriktningen på kvantitativ forskning och strukturhistoria ledde i sig till en positiv inställning till åtminstone vissa slag av generaliseringar. Man kan anta att det här var orsaken till att det inte uppstod någon kontrast eller ett eventuellt behov att lära sig av sociologin. Inom den stora serien av tillväxtundersökningar samarbetade ekonomhistorikerna med bl.a. nationalekonomer.¹⁶ Ekonomhistorikern Yrjö Kaukiainen hävdade 1969 att också historieforskningen kunde dra nytta av exakta mätmetoder och söka lagbundenheter, men brydde sig inte om att hänvisa till tidens sociologi som arbetade i samma anda.¹⁷ Och professorn i socialhistoria Sven-Erik Åström sägs ha betraktat diskussionen om de s.k. två historierna (se nedan) som så trivial att det inte var mödan värt att delta.¹⁸

Av de centrala historikerna var Pentti Renvall metodologiskt men inte sociologiskt inriktad, och Eino Jutikkala direkt anti-sociologiskt inriktad (Erik Allardt, muntlig åsikt). Men som Pekka Suvanto påpekade,¹⁹ i Renvalls infallsvinkel ingick en tanke om relativt oföränderliga faktorer i historien; den var inte nödvändigtvis inkompatibel med sociologisk begreppsbildning i allmänhet.

Två historier

Följande viktiga skede i humanisthistorikernas reaktioner på samhällsvetenskaperna var det polemiska manifestet ”Två historier”, som två av Renvalls elever, Finlandshistorikerna Antero Heikkinen och Heikki Ylikangas publicerade 1971. Det hänvisade till en sociologisk

16. Matti Peltonen, 'Metsä, kasvu ja kriisi. Taloushistoria toisen maailmansodan jälkeen', Ahtiainen et al. (toim.), *Historia nyt*, s. 127–130.

17. Yrjö Kaukiainen, 'Historia – tiedettä vai taikauskoa', *Suomalainen Suomi Valvoja* 1969:5. Jfr Matti Peltonen, 'Koivistolta Eurooppaan. Taloushistorioitsija Yrjö Kaukiainen', Riitta Oittinen & Marjatta Rahikainen (toim.), *Keulakuvia ja peränpitäjiä. Vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla* (Helsinki 2000), s. 14.

18. Peltonen, 'Koivistolta Eurooppaan', s. 14.

19. Suvanto, 'Sosiologian ja historian suhde', s. 16.

infallsvinkel, men just en sådan som Renvall kritiserat fem år tidigare. ”Den andra historien” byggde på kausala förklaringar till skillnad från ”den första historien”, vars förklaringar var ”finalistiska”. ”Den andra historien” undersökte återkommande företeelser i människans kulturella beteende och tillämpade kvantitativa metoder och jämförelser, som behövdes för att påvisa lagbundenheter. ”I den andra historien är frågeställningen alltså i princip allmän, lösgjord från tid och rum. [...] En enskild undersökning förenas med en allmän frågeställning genom en teori [...]” För en forskning som utgick från teori och begrepp förlorade en indelning av företeelserna i unika och icke-unika sin betydelse: indelningen berodde på ”historieforskarens frågeställning, inte på själva företeelsen”. Den andra historien placerades framom den första: den ”singulariserande forskningen ’rekonstruerar det förflutna’ och ’genomlever det på nytt’, men försöker inte från det förflutna lösgöra sådan information, som på ett djupare, allmännare och mera exakt sätt skulle belysa mänskligt beteende och dess förändring”.²⁰

I den polemik som uppstod mötte Heikkinen och Ylikangas ringa genklang. Antingen accepterade polemikdeltagarna inte sociologiserande historia eller så accepterade de inte den uppfattning om samhällsvetenskaperna som låg till grund för den andra historien.²¹ Det ”positivistiska” idealet hade förlorat eller höll på att förlora sin dominerande ställning bland sociologerna. Icke desto mindre vittnar själva polemiken och dess relativt stora efterklang om att den troligen träffade en öm punkt i historikernas identitetsdryftningar. Det viktigaste var inte om de andra svalde Heikkinens och Ylikangas koncept, utan den rafflande frågan som sådan. Med tiden legitimerade artikeln för sin del samhällsvetenskapligt tänkande bland historikerna.

Den andra historien kom till synes också i Heikkinens och Ylikangas publikationer under de följande åren. Heikkinen gav några år senare ut handledningen *Historiantutkimuksen päämäärät ja menetelmät*,²² där det samhällsvetenskapliga greppet fortfarande fanns med, om också i uttunnad form. Såväl finala som kausala förklaringstyper

20. Antero Heikkinen & Heikki Ylikangas, ’Kaksi historiaa’, *HAik* 69 (1971), s. 57, 54, 57 (cit. i denna ordning).

21. *HAik* 69 (1971), s. 158–172, 274–287, 355–361. I polemiken deltog Pentti Renvall, Eino Jutikkala, Jorma Kalela, Toivo J. Paloposki, Kari Selén, Seppo Hentilä, Jussi Turtola och Pirkko Rommi.

22. Antero Heikkinen, *Historiantutkimuksen päämäärät ja menetelmät* (Helsinki 1974).

inkorporerades i historieforskningen, liksom sådana för sociologin typiska målsättningar som uppställandet av ”allmännare propositioner”, uppställandet av hypoteser mm. Allt som allt vittnar handledningen om en strävan att explicera sina egna förhandsutgångspunkter och en medveten inställning till begrepp. Vad gäller begreppen hörde Heikkinen – på 1980-talet – till de första finländska historiker som tillämpade begreppet ”medborgarsamhälle” såsom Ilkka Liikanen har påpekat.²³

Ylikangas publicerade efter manifestet om två historier två verk som väl belyser dess program,²⁴ till och med så handfast att det nästan förefaller som om hans syn på sociologin bara var en formalisering av en färdig grundsyn. Han var primärt intresserad av brott och samhällskonflikter, rätt och orätt; för utforskningen av dylika företeelser lämpade sig en kausal struktursociologi utmärkt. Ännu viktigare är att förklaringarna i hans två centrala undersökningar från 1970-talet *Puukkojunkkkareitten esiinmarssi*²⁵ och *Nuijasota* (1977)²⁶ söks från allmänna lagbundenheter rörande relationerna mellan samhällsgrupper. Det centrala är kampen mellan klasser och där gäller den starkares rätt. Kärnfrågan gäller ”att du sjunger dens sånger vars bröd du äter”, en rubrik som Ylikangas använde för en av sina artiklar.²⁷ Uttrycket visar väl hur beteende kan förklaras kausalt, som beroende av den ekonomiska (grupp)strukturen. En förklaring till våldsbrottslighetens variationer erbjuds av bristen på jämlikhet i socialstrukturen, som i sin tur är beroende av den ekonomiska utvecklingen och i sista hand av att naturresurserna är begränsade. Ylikangas hänvisar också direkt till sociologiska teorier om kriminalitet. Klubbekriget var åter en kamp mellan två ståndsgrupperingar om begränsade materiella fördelar och

-
23. Antero Heikkinen, *Perinneyhteiskunnasta kansalaisyhteiskuntaan. Koulutuksen historia Suomessa esihistorialliselta ajalta itsenäisyyden aikaan* (Helsinki 1983). Se Ilkka Liikanen, *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty* (Helsinki 1959), s. 68.
 24. Jfr Pauli Kettunen, 'Politiikan menneisyys ja poliittinen historia', Ahtiainen et al. (toim.), *Historia nyt*, s. 194.
 25. Heikki Ylikangas, *Puukkojunkkkareitten esiinmarssi. Väkivaltariikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825* (Helsinki 1976).
 26. Heikki Ylikangas, *Nuijasota* (Helsinki 1977).
 27. Heikki Ylikangas, 'Kenen leipää syöt, sen lauluja laulat. Kaksi aspektia kansanviisautteen', *Parnasso* 24 (1975), s. 516–522; även Ylikangas, *Puukkojunkkkareitten esiinmarssi*, s. 324.

det bröt ut i Österbotten därför att bönderna där förfogade över en större förmåga att motsätta sig det skärpta ständerväldet än på andra håll. I ett förarbete till undersökningen om knivjunkarna – men inte längre i själva arbetet – går Ylikangas igenom skillnaden mellan det ”finalistiskt förklarande” och det ”kausalt förklarande” forskningsgreppet och ställer sig klart på den senare ståndpunkten och betonar förutom allmänna lagbundenheter också användning av statistiskt material och betydelsen av jämförelser.²⁸

Klinge och studenterna

Bland de ledande historikerna företrädde Matti Klinge ett separat och särpräglat bruk av sociologi. Han syntes inte som en deltagare i metoddryftningarna, eftersom hans sätt att tillämpa sociologi i högsta grad var absorbering av sociologiska ”impulser”²⁹, en direkt och fri användning utan explicit teoretisering. På något sätt passar det in i bilden att han är Eino Jutikkalas och inte Renvalls elev. Mera än om teorier är det fråga om en sådan användning av begrepp som inte bara gestaltar forskningsobjektet, utan också i princip relaterar det till ett annat objekt, alltså i sista hand jämför det. En sådan inställning torde ha fått impulser från ett nära förhållande till 1960-talets kulturatmosfär. ”Överhuvudtaget lärde läsandet mig att *konceptualisera* och *gestalta*”³⁰ – inbegripet kanske mer av vad tidsatmosfärens samhällsvetenskapliga prägel hade att ge i allmänhet än någon specifik metodologidebatt. Enligt Klinges memoarer innehöll manuskriptet till avhandlingen *Kansalaismielen synty*³¹ hänvisningar till sociologer, men på grund av påtryckningar från granskarna, bl.a. Jutikkala, tvingades han avlägsna dem, men inte själva tankegångarna som sådana.³² Granskarna var inte redo att acceptera parallellställningar som plockats ur tidsmässigt och regionalt annorlunda förhållanden än dem där Kejslerliga Alexander-Universitetets studenter verkade

28. Heikki Ylikangas, *Väikivallanaallon synty. Puukkojunkkarikauden alku Etelä-Pohjanmaalla* (Helsinki 1973), s. 14–23.

29. Matti Klinge, *Upsalasta Pariisiin. Muistelmia 1960–1972* (Helsinki 2014), s. 214.

30. Klinge, *Upsalasta Pariisiin*, s. 244, kursivering tillagd.

31. Matti Klinge, *Kansalaismielen synty. Suomen ylioppilaiden aatteet ja järjestäytyminen ilmentämissä yleisen mielipiteen ja kansalaistietoisuuden kehittymistä v. 1853–1871* (Helsinki 1967).

32. Klinge, *Upsalasta Pariisiin*, s. 248.

1853–1871, t.ex. förhållandena i utvecklingsländerna på 1960-talet.³³ Klinges perspektiv på Finlands historia under 1800-talet har formats eller åtminstone klargjorts genom det sätt på vilket han använt sådana samlande begrepp som nation och stat och deras utveckling, nationell identitet, centrum och periferi, elit, i högre eller lägre grad med hänvisningar till sociologer. Dessa begrepp och de härtill hörande tankefigurerna har han använt på många olika sätt i synnerhet för att problematisera enheten Finlands uppkomst och utveckling till en stat och nation mellan Sverige och Ryssland. Han har använt teoretiskt laddade begrepp luftigt eller heuristiskt, så att de lämnat rum för en ”tolkande fantasi”.³⁴

Politisk historia som en samhällsvetenskap

Bland reaktionerna på samhällsvetenskaperna fanns från början av 1960-talet en annan linje som utgick från en annan grund än humanist-historikernas dryftningar. Om man beträffande dem med en viss tillspetsning kan tala om en utifrån kommande utmaning och varierande sätt att förhålla sig, kan man inom läroämnet politisk historia tala om en intern utmaning och en direkt identitetskris. Politisk historia grundades vid Helsingfors universitet som ett slags stödämne för samhällsvetenskaperna, som på 1960-talet hade få studenter. Bland dem som inlett sin studier i ämnet fanns heller inga doktorander. Läget förändrades i slutet av 1960-talet. Studentantalet växte liksom på andra håll i fakulteten och det är inget att förundra sig över att frågan om självständighet för ämnet politisk historia och dess särdrag aktualiserades i en miljö som dominerades av samhällsvetenskaperna. Såsom Pauli Kettunen och Kimmo Turunen konstaterar i sin behandling av ämnet: ”Förändringarna inom ämnet politisk historia är knutna till hur historievetenskapens och samhällsvetenskapens metoder, forskningens objekt och uppgifter i samhället förändras och hur detta påverkar deras inbördes relationer.”³⁵

33. Klinge, *Upsalasta Pariisiin*, s. 247–248; se även Matti Klinge, ’Kansalaismielen synty’, Päiviö Tommila (toim.), *Miten meistä tuli historian tohtoreita* (Helsinki 1998), s. 168–169.

34. Kari Teräs har använt denna karakteristik för att beteckna teoriantvändningen inom historieforskningen (Teräs, ’Suhtautuvatko historian tutkijat teorioihin välineellisesti?’, s. 140–141, 150–151). Termen härrör från Pertti Alasuutari.

35. Kettunen & Turunen, ’Elintilan etsintää’, s. 240.

Ett av de första uttrycken för ett förändringstryck var den redan nämnda boken *Oman ajan historia ja politiikan tutkimus*. Den var tillägnad professorn i politisk historia L. A. Puntila och tillkom inom ämnet. I den inledande artikeln uttalade en företrädare för den äldre generationen, Lauri Hyvämäki, sitt stöd för sådana kontakter med samhällsvetenskaperna som hjälpte till att explicera forskningens utgångspunkter och utveckla forskarens metodiska beredskap.³⁶ Några yngre forskare, som från första början studerat politisk historia inom statsvetenskapliga fakulteten, började emellertid mera detaljerat dryfta förhållandet till samhällsvetenskaperna. Doktoranden Osmo Apunen uppmanade redan 1965 historikerna att dryfta sina teoretiska utgångspunkter, systematisera sin begreppsanvändning och testa generaliseringar. Han hänvisade till den internationella politologiska forskningen och deklarerade att forskarna i ”nutidshistoria” borde ta modell av dess metoder.³⁷

Under de följande åren sökte man en lösning på identitetskrisen genom att utvidga samhällsvetenskapernas område mot historien. Man ville se historien som en av samhällsvetenskaperna, och såg inte det som behövt att fästa uppmärksamhet vid den historiska metodens särdrag.³⁸ Den mest explicita inställningen av detta slag var Jorma Kalelas metodlära *Historian tutkimusprosessi*.³⁹ I den lyfte han fram en forskningsprocess som var bekant från sociologiska handledningar. Processen omfattade sådana skeden som skissering av forskningsuppgiften, formulering av begrepp, mätning, uppställning, skapande och prövning av forskningsdesign och hypoteser samt slutligen författande av forskningsrapporten. En viktig metodologisk princip var infallsvinkeln; i den betonades medvetandet om de begreppsliga valens betydelse för undersökningen. Om man, i likhet med Pauli Kettunen och Kimmo Turunen,⁴⁰ tänker sig att det faktum att man i stor skala lärde sig och direkt lånade av samhällsvetenskaperna var en del av den under de föregående åren ”uttunnade” politiska historiens identitetskris, så var

36. Lauri Hyvämäki, ’Uusimman historiamme tutkimuskysymyksiä’, *Oman ajan historia ja politiikan tutkimus*, s. 16–19.

37. Osmo Apunen, ’Nykyhetki ja poliittisen historian tutkimus’, *Suomalainen Suomi* 33 (1965), s. 406–409.

38. Kettunen & Turunen, ’Elintilan etsintää’, s. 248.

39. Jorma Kalela, *Historian tutkimusprosessi. Metodinen opas oman ajan historiaa tutkiville* (Helsinki 1972).

40. Kettunen & Turunen, ’Elintilan etsintää’, s. 248.

Kalelas bok en, måhända oundviklig, del av denna kris. Allt som allt ingick där förutom den (politiska) historiens förhållande till samhällsvetenskaperna även på bredare front historiens förhållande till teori över huvud taget och den konventionella historiens förhållande till den marxistiska historien.⁴¹ Men genom att erbjuda ett konkret perspektiv på historien som samhällsvetenskap gav Kalelas bok säkert också utgångspunkter för den avklarning av krisen, som enligt Kettunen och Turunen kom till synes ungefär kring 1972.⁴² Kalela sökte stöd från den historiskt inriktade sociologin i synnerhet via C. Wright Mills – vid sidan av sådana teoretiskt medvetna historiker som E. H. Carr och Pentti Renvall. Genom att hänvisa till dem och bl.a. till Erik Allardt var Kalelas tes att påvisa paralleller och likheter i de forskningsgrepp som tillämpades inom historien och andra samhällsvetenskaper, inklusive teoribildning och en därtill anknuten begreppsanvändning. Han jämförde t.ex. Renvalls sätt att avancera till allt generellare strukturhelheter med sociologernas strävan att framskrida från enskilda resultat till generaliseringar.⁴³ Kalela gjorde historikernas teoribildning kompatibel med vissa slag av sociologiserande teoretisering. Man kan tänka sig att detta kritiskt skärpte tankegångarna hos de yngre forskare som såg det som nödvändigt att ”fästa uppmärksamhet vid den historiska metodens särdrag”.⁴⁴ Ett slags slutpunkt i detta letande utgjorde *Suomen työväenliikkeen historia* (1976), ett kollektivt resultat av tio forskares ansträngningar, vilkas teoretiska inriktning byggde på en marxistiskt grundad analys av kapitalismens kris.⁴⁵

Dessa lärdomar från samhällsvetenskaperna var något annat än den diskussion som kulminerade i Heikkinens och Ylikangas andra historia. Kalela strävade efter att förena dessa discipliner, att bevara historien som en av samhällsvetenskaperna; Heikkinen och Ylikangas förde in en (”positivistisk”) sociologi i historien eller gjorde den till en del av historien.

41. Seppo Hentilä, 'Towards historical social science: The making of Pauli Kettunen's dissertation *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus* (1986)', Heidi Haggrén, Johanna Rainio-Niemi & Jussi Vauhkonen (eds), *Multi-layered Historicity of the Present: Approaches to Social Science History* (Helsinki 2013), s. 17–18.

42. Kettunen & Turunen, 'Elintilan etsintää', s. 248.

43. Kalela, *Historian tutkimusprosessi*, s. 44–45.

44. Kettunen & Turunen, 'Elintilan etsintää', s. 248.

45. Lauri Haataja, Seppo Hentilä, Jorma Kalela & Jussi Turtola (toim.), *Suomen työväenliikkeen historia* (Joensuu 1976).

Begrepp och teorier

Efter 1970-talet har tvisten om relationerna mellan historien och samhällsvetenskaperna förlorat mycket av sin betydelse. ”Gränsdragningen mellan en socialhistorisk granskning av politiken och en historisk-sociologisk granskning blir allt svårare och obehövligare”, beskrev Pauli Kettunen läget inom sitt eget forskningsområde redan år 1990.⁴⁶ Orsaken till att spänningen lättade finns på båda sidor om den forna barriaden. Å ena sidan har samhällsvetenskaperna differentierats, och inom deras ram finns starka historiska inriktningar som fått fotfäste speciellt från början av 1980-talet i Finland.⁴⁷ Å andra sidan är begreppslig sensibilitet en del av historikernas verktygsbackar på ett helt annat sätt än på 1960- och 1970-talen.⁴⁸ Kettunens hänvisning till granskningen av politiken är också så till vida träffande att just inom analysen av politiska fenomen i bred bemärkelse hade sociologin mycket att erbjuda på 1970- och 1980-talen. Då etablerade sig stats- och nationsbildningen och där till anknutna omfattande konflikter som den historiska sociologins mest centrala område. Några av de mest kända analyserna av detta slag ingick i Matti Viikaris översikt över historiska synteser redan år 1983.⁴⁹

Ett tecken på att gränslinjen höll på att suddas ut under detta decennium var antologin *Kansa liikkeessä*.⁵⁰ Dess objekt var de s.k. stora massornas inträde på historiens scen med alla konflikter och allianssträvanden under 1800-talet och 1900-talets första decennier. Infallsvinkeln var en annan än i konventionell forskning. Forskarna närmade sig inte ämnet i traditionella termer som ”Rysslandsfrågan” eller ”arbetarfrågan” eller ”väckelsen” till finskheten, utan som frågor om stat, nation, klass, medborgarsamhälle, mobilisering och organisering. Ämnesområdet behandlades begreppsligt på ett annat sätt än tidigare. En dylik ”sociologism” väckte genklang hos många forskare

46. Kettunen, ’Politiikan menneisyys ja poliittinen historia’, s. 204. Se emellertid Pertti Haapasal dystra bedömning från samma år, 1990: Pertti Haapala, ’Sosiaalishistorian lupaus’, Ahtiainen et al. (toim.), *Historia nyt*, s. 74–75.

47. Hannu Ruonavaara, ’Historiallinen sosiologia – perinne ja renessanssi’, Andersson et al. (toim.), *Kahden muusan palveluksessa*, s. 34–37.

48. Teräs, ’Suhtautuvatko historiantutkijat teorioihin välineellisesti?’, s. 135–137.

49. Matti Viikari, ’Historiallisista synteeseistä’, Päivi Setälä, Pekka Suvanto & Matti Viikari (toim.), *Historiankirjoituksen historia* (Helsinki 1983), s. 355–358.

50. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.), *Kansa liikkeessä* (Helsinki 1987).

i en yngre historikergeneration. En central gestalt var Henrik Stenius, som tog initiativ till boken. Den anslöt sig till ett projekt som hade den terminologiskt typiska titeln ”Medborgarnas organisering i Finland 1820–1920”. I ett sammanhang betecknade Stenius deltagarna genom att säga att ”det är möjligt att karaktärisera författargruppen historiografiskt och sociologiskt som en ’generation’, sociologiskt inriktade historiker och sociologer, som mottagit bestående intryck av 60-talets ideologiska diskussion.”⁵¹ Karakteristiken ger en träffande bild av huvuddelen av författarna, även om infallsvinklarna varierade. De flesta var historiker.

Användningen av generaliserande begrepp för att skissera upp undersökningen präglade flera av de författares avhandlingar som medverkade i Folkrörelse-boken. Ett centralt begrepp i Stenius avhandling var massorganisationsprincipen, och till den anknöt han andra begrepp som rörde relationerna mellan staten och föreningsväsendet.⁵² Han behandlade samma ämne i en uppsats i *Sosiologia*.⁵³ Massorganiseringen var också infallsvinkeln i Ilkka Liikanens avhandling om Finska partiets födelse.⁵⁴ Båda anslöt sig väl till den redan nämnda politisk-historiska sociologin eller sociologiskt inriktade historien, som bildade en stor och mångfasetterad trend i olika länder på 1970- och 1980-talen. I Irma Sulkunens avhandling om nykterhetsrörelsen och den tidiga arbetarrörelsen knöts nykterhetsrörelsen till nationens födelse och ett centralt begrepp var medborgarreligion.⁵⁵ Max Engmans avhandling om migrationen till S:t Petersburg innehöll styrande begrepp som kedjemigration, arbetsmarknadssegregering, centralortssystem, etnisk gruppstillhörighet och nationell integration, o.s.v.⁵⁶ Dessa undersökningar kan med en viss förenkling sägas representera det slag av historisk teoriorientering, som

-
51. Henrik Stenius, ’Konsensusesta ja kansan historiasta’, *Historiallinen aikakauskirja* 86 (1988), s. 206.
 52. Henrik Stenius, *Frivilligt-jämlikt-samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott* (Helsingfors 1987).
 53. Henrik Stenius, ’Massorganisation och nationell sammanhållning’, *Sosiologia* 19 (1982), s. 112–124.
 54. Liikanen, *Fennomania ja kansa*.
 55. Irma Sulkunen, *Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin* (Helsinki 1986).
 56. Max Engman, *S:t Petersburg och Finland. Migration och influens 1703–1917* (Helsingfors 1983).

enligt Kari Teräs uttryckligen och medvetet fört en dialog med samhällsvetenskaperna speciellt genom att använda de begrepp de skapat.⁵⁷ Ett gott exempel från samma tid är också Pertti Haapalas avhandling om arbetarklassens uppkomst i Tammerfors.⁵⁸

Men Teräs konstaterar att det också finns ett annat alternativ, ”att stöda sig på historieforskningens egen, för den karakteristiska teoretiska inriktning”.⁵⁹ Det tydligaste exemplet i anknytning till folk rörelseboken är Pauli Kettunens avhandling om socialdemokratien och fackföreningsrörelsen efter självständigheten och inbördeskriget.⁶⁰ I sin avhandling i politisk historia betonade Kettunen den historiska metodens särdrag.⁶¹ Den sociologiskt orienterade historien kritiserade han för att använda begrepp som arbetsredskap för att undersöka ”externa kausalrelationer”; som ett exempel kan nämnas att t.ex. förklara ”reformismen” med relationerna mellan på förhand givna helheter som ”fackföreningsrörelsen” och ”arbetarpartierna”. Han ville däremot att begreppsbyggnaden skulle knytas till varje undersökningsobjekt för att belysa dess egenart. Detta avsåg inte enbart en dryftning av tillämpningsområdena för teorier och begrepp, utan en sådan sensibel konstruktion av begrepp vilken var en del av själva undersökningen.⁶² Man kan säga att Kettunen senare närmat sig samhällsvetenskaperna, men framför allt därför att gränsen mellan dem och historien ständigt fördunklats. Det är typiskt att Kettunen senare intresserat sig för begreppshistoria – ett forskningsområde som lockat till sig både historiker och samhällsvetare.⁶³

57. Teräs, 'Suhtautuvatko historiantutkijat teorioihin välineellisesti?', s. 136.

58. Pertti Haapala, *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920* (Helsinki 1986).

59. Teräs, 'Suhtautuvatko historiantutkijat teorioihin välineellisesti?', s. 136 (citat, kursivering borttagen), s. 142–147.

60. Pauli Kettunen, *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930* (Helsinki 1986).

61. Jfr Kettunen & Turunen, 'Elintilan etsintää', s. 248.

62. Kettunen, *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus*. Till exempel ska sådana begrepp som ”behov” och ”intressen” inte betraktas som färdiga analysredskap, för vilka man söker empiriska uttrycksformer. De bör ses som historiskt specifika struktureringskategorier. Exemplet är taget ur Kettunens senare verk *Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa* (Helsinki 1994), s. 28.

63. Se Risto Alapuro, 'Pauli Kettunen, History, and Sociology', Haggrén et al. (toim.), *Multi-layered Historicity of the Present*, s. 47–60.

Komparationer

Pentti Renvall ironiserade i *Sosiologia* 1966: ”Historien har ju inte för sitt eget bruk skapat ett sådant fint vetenskapsspråk för de få utvalda, som skulle skilja amatörerna från de utbildade forskarna.”⁶⁴ I denna översikt har jag talat om begrepps användning på ett mycket löst sätt som en förenande faktor mellan samhällsvetare och teoretiskt inriktade historiker. Jag har inte ställt så stränga krav att jag skulle ha talat om begrepp endast som delar av teorier. Ofta tänker man ju sig att teorier innehåller begrepp, vilkas avsikt är att nå (”begreppsliggöra”) de centrala elementen i undersökningsobjektet och lägga fram antaganden om relationerna mellan dessa element (på samma sätt som Juhani Tauriainen talade om i sin artikel om referensramar).⁶⁵ Enligt min mening förändrar en mindre snäv men ändå medveten användning av begrepp historikernas grundinställning så att greppet avlägsnar sig från en ”traditionell” eller ”källkritisk” historieforskning. Den avgörande mätstickan eller testet är en användning av begrepp på ett sådant sätt att det åtminstone i princip öppnar sig en möjlighet att företa jämförelser eller ett slags jämförande attityd eller potential. För detta ändamål kan man ta mångahanda termer i bruk utan att det finns någon klar gräns: av de termer som Pekka Suvanto nämnde är ”revolution” säkert mera användbart än ”krig” och krig åter mer användbart än ”folkvandring”.

I korthet: öppningen i komparativ riktning är den mest centrala faktorn i den kontribution som samhällsvetenskaperna kan erbjuda historieforskarna. Pertti Haapala har formulerat saken på följande sätt: ”Komparativ forskning är ett område och en metodologi som klarast binder samhällsforskningen och historien till varandra [...]. För att komparationen ska vara möjlig behöver den begrepp som kan appliceras på olika miljöer.”⁶⁶

Det är inte överraskande att en jämförande attityd också utan explicita jämförelser är vanligare bland historiska sociologer än bland historiker. Hannu Rautavaara har beräknat att mellan åren 1988–2005

64. Renvall, ’Historiantutkimuksen ominaisluonteesta’, s. 78.

65. Till teorin om revolution kan till exempel höra sådana sammanlänkade begrepp som elit, kollektiv verksamhet, organisering, mobilisering, stat o.s.v.

66. Pertti Haapala, ’Sosiaalishistorian lupaus’, Ahtiainen et al. (toim.), *Historia nyt*, s. 86. Se även Teräs, ’Suhtautuvatko historiantutkijat teorioihin välineellisesti?’, s. 145.

granskades 15 doktorsavhandlingar, som kan räknas till historisk sociologi. I en mycket stor del av dem är infallsvinkeln åtminstone i princip komparativ på ett sätt som är vanligt i sociologisk forskning i allmänhet, alltså vanligen via en mer eller mindre systematisk användning av teori.⁶⁷ Bland historikerna förefaller variationen vara större, men den komparativa potentialen förekommer i många inriktningar, också så olika som mikrohistoria,⁶⁸ psykohistoria,⁶⁹ begreppshistoria⁷⁰ och kvinnohistoria.⁷¹

67. Ruonavaara, 'Historiallinen sosiologia – perinne ja renessanssi', s. 36, 44.

68. Till exempel Matti Peltonen, *Mikrohistoriasta* (Helsinki 1999).

69. Till exempel Juha Siltala, *Suomalainen ahdistus. Huoli sielun pelastumisesta* (Helsinki 1992).

70. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius (toim.), *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria* (Tampere 2003).

71. Se Panu Pulma, 'Naishistorian vuosikymmen', Ahtiainen et al. (toim.), *Historia nyt*, s. 95–96.